

Gh. CHIVU, *Vechi texte românești: contribuții filologice și lingvistice*. București, Editura Academiei Române, 2015, 312 p.

Gh. Chivu, *Old Romanian texts: philological and linguistic contributions*. Bucharest, Publishing House of Romanian Academy, 2015, 312 p.

Abstract. The volume signed by Gheorghe Chivu, a known philologist and editor of the Romanian ancient writing's monuments, brings together a considerable number of studies on old Romanian texts of the 16th – 18th centuries. These articles treat both philological problems (such as dating, localization, parentage or paternity of texts), as well as issues related to linguistic characteristics of the writings kept in the Romanian library funds (especially those of the Library of the Academy from Bucharest) and in the foreign ones.

Keywords: article, filigree, filiation, philology, letter, location, manuscript, miscellany, text.

Volumul anunțat în titlu și semnat de Gheorghe Chivu, cunoscut filolog și editor al monumentelor scrisului vechi românesc, reunește un număr considerabil de studii consacrate unor texte vechi românești din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, care au fost „puțin cercetate anterior sau în legătură cu care fuseseră exprimate opinii contradictorii sau insuficient argumentate” (p. 5).

Autorul și-a structurat cartea astfel: *Cuvânt-înainte* (p. 5-6), două secțiuni – *Contribuții filologice* (p. 9-143), *Contribuții lingvistice* (p. 147-304) – și *Indice de autori* (p. 305-309).

Partea esențială a culegerii o reprezintă articolele, 38 la număr, repartizate în cele două părți ale culegerii, în care sunt tratate atât probleme de ordin filologic (cum ar fi datarea, localizarea, filiația sau paternitatea textelor), cât și chestiuni

ce vizează caracteristicile lingvistice ale scrierilor păstrate în fondurile bibliotecilor din România (în special ale Bibliotecii Academiei din București) și în cele străine.

În primele patru articole¹, autorul, pe baza unei examinări detaliate și atent interpretate a aspectelor filologice coroborate cu fenomenele lingvistice ale textelor incluse în *Codex Sturdsanus*, reinterpretează, cu argumente convingătoare, opiniile enunțate atât de autorul *Cuventelor din bătrâni*², căruia îi datorăm

¹ Vezi „Un text românesc inedit în *Codex Sturdsanus: Pravila sfinților părinți* (fragment)” (p. 9-16), „Observații filologice pe marginea unui text din *Codicele Sturdzan*” (p. 17-22), „Date noi despre *Apocriful Iorga*” (p. 23-35) și „Un *Tatăl nostru* maghiar scris cu litere chirilice” (p. 42-46).

² Vezi B. P. Hasdeu, *Cuvente din bătrâni*, I-II, București, 1878-1879.

întâiul studiu și prima ediție a unuia dintre cele mai cunoscute monumente de limbă și literatură română veche, *Codex Sturdzanus*¹, cât și ipotezele emise de alți cercetători ai domeniului.

Aceeași metodă de analiză filologică îi permite autorului să revadă părerea lansată de N. Drăganu privind geneza prediciei textului din *Codicele Todorescu*².

Cercetarea minuțioasă a particularităților lingvistice ale imnurilor biblice, cuprinse în ms. rom. BAR 4818, îl ajută pe autor să rezolve problema localizării: psalmii³ în discuție au fost copiați, de un copist moldovean sau transilvănean, în Ardeal între 1637 și 1647.

Aria cercetărilor filologice ale scrierilor vechi este extinsă de autor și asupra textelor românești păstrate în străinătate, îndeosebi în Ungaria. Acestea le sunt consacrate mai multe studii.

Cea mai veche lucrare lexicografică, scrisă cu litere latine și conservată într-un manuscris al bibliotecii universitare din capitala Ungariei, constituie altă preocupare a lui Gh. Chivu. Concluzia ce se desprinde, în urma examinării competente a filigranelor hârtiei, este

că *Dictionarium Valachico-Latinum* a fost scris în perioada 1640-1660⁴.

Investigațiile făcute asupra altor manuscrise depozitate în Biblioteca budapestană Széchenyi au alcătuit subiectul a trei articole. Primul⁵ se referă la manuscrisul 75, care cuprinde o versiune de redacție slavonă a *Psalmilor lui David*. Sprijinit de datele obținute din analiza hârtiei folosite, a însemnărilor și a grafiei textelor românești, Gh. Chivu emite ipoteza că textul slavon al *Psaltirii* a fost scris în Moldova la începutul secolului al XVI-lea și că un scrib anonim, copiind – în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pe marginile albe ale *Psaltirii* – texte românești apocrife, a folosit, în loc de 0, slova h”, a cărei valoare „este cea curentă în scrierile de redacție sârbească din epocă: ć, ċ, đ și ģ” (p. 81).

În al doilea studiu⁶, autorul demonstrează că textul *Visurilor lui Mamer* (inclus în același ms. 75 și considerat, în literatura de specialitate, carte populară intitulată *Cele 12 vise ale lui Mamer*) se particularizează atât prin folosirea unei norme ortografice singulare și a unor fapte de limbă de tip bănățean, cât și „prin reproducerea unei traduceri necunoscute încă” (p. 89).

¹ Ediția integrală a *Codicelui Sturdzan*, fundamentată pe o metodă modernă de cercetare a textelor vechi, a fost realizată, după un secol și ceva, de autorul culegerii aici prezentate; cf. *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, Editura Academiei Române, [București], 1993.

² Vezi „Considerații filologice asupra unui text din *Codicele Todorescu*” (p. 36-41).

³ Vezi „Vechi psalmi românești din secolul al XVII-lea” (p. 47-56).

⁴ Vezi „*Anonymus Caransebesiensis* – manuscris românesc de la mijlocul secolului al XVII-lea” (p. 57-64). Autorul revine asupra *Dicționarului* în alt articol inclus în culegere, analizând termenii botanici; cf. „Nume de plante în *Dictionarium Valachico-Latinum*” (p. 176-183).

⁵ Vezi „Un manuscris cu o slovă necunoscută în scrierea chirilică românească: h” (p. 71-81).

⁶ Vezi „O versiune bănățeană a *Visurilor lui Mamer*” (p. 82-89).

Cel de-al treilea articol¹ are ca subiect cercetarea a două miscelanece ce conțin două lexicoane plurilingve cu baza limba română: lexiconul româno-sârbo-latin și lexiconul româno-latino-sârbo-german. Ambele scrieri lexicografice, alcătuite în Banat, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, sunt opera unor „autori cunoscători ai limbii latine, foarte probabil preoți greco-catolici” (p. 139).

Alte fonduri de carte veche explorate de autorul culegerii sunt cele ale Episcopiei Ortodoxe Române din Gyula și bibliotecii arhiepiscopale din Kalocsa.

Analiza miscelaneului păstrat în primul oraș maghiar este tema altui studiu², în care Gh. Chivu demonstrează că textul românesc cuprins în manuscris urmează, nu însă direct, textul respectiv din cunoscuta tipăritură sud-vest transilvăneană de la 1582, fără însă a exclude și supoziția că *Carte de pre ruditu lumii* ar putea „să descindă dintr-o altă sursă, astăzi necunoscută, de același tip cu ms. rom. BAR 130, al cărei autor va fi operat primul modificarea titlului dat fragmentului din *Facerea*” (p. 96).

Datele obținute din cercetarea a două manuscrise depozitate în alt oraș maghiar, Kalocsa, au alcătuit conținutul altor două articole³. În primul, se face o descriere minuțioasă a manuscrisului, precizându-se principiile de lucru ale

¹ Vezi „Două lexicoane bănățene din prima jumătate a secolului al XVIII-lea” (p. 124-139).

² Vezi „*Carte de pre ruditu lumii* – o copie transilvăneană din *Palia de la Orăștie*” (p. 90-96).

³ Vezi „Un dicționar puțin cunoscut: *Lexicon compendiarium Latino-Valachicum*” (p. 97-103) și „*Institutiones linguae Valachicae*, prima gramatică românească scrisă în limba latină” (p. 104-111).

autorului anonim și bogăția informațiilor lingvistice ale dicționarului. Preocupat de problema localizării și paternitatea textului, Gh. Chivu consideră că *Lexicon compendiarium Latino-Valachicum* a fost elaborat în Bihor între 1771 și 1776, iar autorul lui nu este Grigore Maior, cum s-a presupus în literatura de specialitate.

Al doilea articol continuă investigațiile întreprinse de autorul culegerii în scopul valorificării științifice a gramaticii de la Kalocsa⁴ și încununată cu un valoros studiu⁵. Ideea lansată de Gh. Chivu în articol este că textul celei mai vechi gramatici a limbii române scrise în latinește în jurul anului 1770 se datorează unui intelectual român apropiat de conducerea Bisericii Romano-Catolice din Oradea.

Manuscrisul *Marsigli 61*, păstrat în fondul cu același nume al Bibliotecii Universității din Bologna și valoros prin faptul că conține mai multe texte italo-române, a atras atenția numeroșilor specialiști (Carlo Tagliavani, Nicolae Iorga, N. A. Ursu ș.a.). Cu toate acestea, multe aspecte ale cercetării manuscrisului au rămas neelucidate. Acest lucru și l-a propus autorul culegerii, consacrandu-i mai multe articole. În primul⁶, Gh. Chivu menționează că printre cei 28 de termeni entopici consemnați în manuscrisul

⁴ Vezi Gh. Chivu, *Lexicon Compendiarium Latino-Valachicum*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXIX, 1988, nr. 6, p. 471-476.

⁵ Cf. *Institutiones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*. Ediție critică de Gheorghe Chivu. Revizia și traducerea textului latin de Lucia Wald, București, Editura Academiei Române, 2001.

⁶ Vezi „Toponime olteneste în lexicoane și relatări de călătorie din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea” (p. 217-220).

Marsigli 61 se găsesc și numiri de orașe, ape și județe oltenești, care, împreună cu cele cuprinse în relatările diversilor călători străini (de regulă germani), unele dintre acestea lipsind în *Dicționarul toponimic al Olteniei*, constituie o sursă importantă pentru cunoașterea toponimiei regiunii Oltenia.

Datele obținute în urma examinării fonetismelor din manuscris îi permite autorului să constate, în următorul articol¹, că textele românești sunt rodul unei colaborări între un intelectual român și un misionar italian.

Punerea în evidență a caracteristicilor slovelor chirilice prezente în textele românești ale manuscrisului bolognian este tema altui articol², a cărui concluzie are formularea: „notarea grafemelor corespunzătoare diftongilor aflați în poziție moale, respectiv consemnarea lui *u* final, reprezentau, încă înainte de 1700, norme ortografice de tip conservator” (p. 216).

Consemnăm, în sfârșit, alte două articole³, ce au oarecum legătură și cu manuscrisul italian, în care autorul

¹ Vezi „Manuscrisul *Marsigli 61*. Ipoteze privind paternitatea primului lexicon geografic italo-român” (p. 65-70).

² Vezi „Primul lexicon geografic italo-român și interpretarea grafemelor din textele vechi românești” (p. 211-216).

³ Vezi „Un fonetism dialectal „atipic” în scrieri românești datorate misionarilor italieni” (p. 262–267) și „Vechile lexicoane românești și cercetarea variantelor teritoriale ale limbii române” (p. 273–278), în care sunt aduse și alte exemple de fonetisme proprii altor texte redactate de misionari italieni (*Manuscrisul de la Göttiingen, Lexiconul Marsilian*); cf. „Vechile lexicoane românești și cercetarea variantelor teritoriale ale limbii române” (p. 273-278).

semnalează mai multe fenomene fonetice (în special cazuri dese de palatalizare), prezente în textele elaborate de misionarii italieni care au activat în secolul al XVIII-lea în comunitățile catolice din Moldova, menționând că acestea corespund particularităților consonantismului din subdialectul moldovenesc.

Încheie prima parte a culegerii două articolele. Primul⁴ se referă la un text copiat „foarte probabil în 1749” (p. 123) și important pentru urmărirea și înțelegerea modificărilor survenite în vocabularul neologic al limbii române de la începutul secolului al XVIII-lea, iar cel de al doilea⁵ relatează despre o tipăritură românească, constând din două scrieri versificate de amuzament și neavând nicio legătură cu medicina, cum a fost interpretată de cel care a descoperit textul în discuție.

Articolele inserate în partea a doua a culegerii dezbat diverse probleme de ordin lingvistic, autorul sprijinindu-și concluziile formulate cu probe convingătoare. Iată, în formă rezumativă, încheierile ce se desprind din acestea: **a)** vocativul plural terminat în *-lor*, folosit atât pentru masculin, cât și pentru feminin în cele mai vechi scrieri de limba română, este o inovație sudică în cadrul dacoromânei⁶; **b)** posibilitatea ca alternanța *ō ~ â*, prezentă în cele mai vechi texte românești, să acopere o realitate

⁴ Vezi „*Cartea de bucate*, un manuscris singular în scrisul vechi românesc” (p. 112-123).

⁵ Vezi „Versuri satirice cu pretext medical din prima jumătate a secolului al XVIII-lea” (p. 140-143).

⁶ Vezi „Observații asupra vocativului în *-lor* în secolul al XVI-lea” (p. 147-157).

fonetică, nu poate fi exclusă¹; **c**) scrierile misionarilor italieni redactate în română aveau un scop concret: propaganda catolică și se adresau vorbitorilor de limba română din satele moldovenești²; **d**) grafemul *șitleanul* (= *fileanul*) din textul lui Luca Stroici „poate indica existența, în nordul Moldovei, a transformării labiodentalei [f'] în [h] încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea” (p. 175)³; **e**) „dacă integrăm *Psaltirea* moldovenească cu traduceri multiple în contextul cultural specific celei de a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, când fuseseră deja alcătuite, în aceeași zonă copii de același tip și pentru Evangheliile, Apostol și Paraclisul Precistei, credem însă că explicația cea mai probabilă este dată de încercarea copiiștilor moldoveni de a modifica litera psalmilor pentru a limpezi mai mult spiritul acestora” (p. 188)⁴; **f**) *Evangheliarul* cuprins în ms. rom. BAR 296 conține patru texte cu variante multiple. Datând de la mijlocul secolului al XVII-lea și aparținând mișcării culturale legate de numele mitropolitului Varlaam, aceste texte „au apărut în cadrul unui efort conjugat, ilustrat de traducător, respectiv de copiiști diverși, de modificare a literei textului sacru în primul rând pen-

¹ Vezi „Alternanța *ō ~ â* în textele vechi românești” (p. 158-162).

² Vezi „Considerații asupra scrierilor misionarilor italieni din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea” (p. 163-168).

³ Vezi „Luca Stroici și posibila consemnare a unui fonetism dialectal: [h] > [š]” (p. 169-175).

⁴ Vezi „*Psaltirea* – de la literă la spiritul textului sacru. Considerații asupra unui manuscris moldovenesc de la mijlocul secolului al XVII-lea” (p. 184-189).

tru a limpezi spiritul acestuia” (p. 196)⁵; **g**) prezența în scrierile lui Dosoftei a unor derivate (de tipul *agiutoreț*, *asemănăciune*, *băietoriu*, *fericitate*, *timpuran* etc.), neconsemnate de lucrările lexicografice de referință ale limbii române, ar putea fi interpretată ca „încercarea de aplicare a unui posibil program de înnoire necesară a vocabularului românei literare, înnoire impusă de dezvoltarea extensivă înregistrată de cultura noastră scrisă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea” (p. 201)⁶; **h**) terminologia primelor gramatici românești (alcătuite de Dimitrie Eustatievici Brașoveanul în 1757 și de Macarie în 1772) este tributară lucrărilor similare străine, procedeul principal de creare a cuvintelor și structurilor lexicale fiind calchiera termenilor din gramaticile grecești, latinești sau slavone folosite ca izvor sau model⁷; **i**) prin *Liturghierul* lui Antim Ivireanul, limba română este oficializată ca limbă de cult nu numai în Țara Românească, ci și în celelalte regiuni românești, asigurându-i „marelui cărturar și mitropolit un loc aparte în istoria culturii noastre vechi” (p. 226)⁸; **î**) primul text livresc de medicină oferă informații prețioase atât pentru cunoașterea lexi-

⁵ Vezi „Traduceri multiple într-un *Evangheliar* manuscris din secolul al XVII-lea” (p. 190-196).

⁶ Vezi „Atestări lexicale în scrierile mitropolitului Dosoftei” (p. 197-202).

⁷ Vezi „Primele gramatici românești. Considerații asupra terminologiei” (p. 203-210).

⁸ Vezi „*Liturghierul* lui Antim Ivireanul și impunerea modelului muntenesc în scrisul liturgic românesc” (p. 221-226).

cului limbii vechi, cât și a vocabularului medical popular¹; **j**) prezența grafiilor, după modelul limbii latine, în vechile texte românești, în special în scrierile cu ortografie maghiară și poloneză, dar și în cele care foloseau alfabetul chirilic, demonstrează aspirația autorilor „de a evidenția și prin grafia unor cuvinte legătura existentă în plan etimologic între acestea și termenii latinești corespunzători” (p. 239)²; **k**) deși termenii care desemnează părți ale corpului omenesc au o întrebuințare relativ rară în textele vechi, utilizarea lor „permite consemnarea în vechile noastre scrieri literare nu numai a sensurilor figurate ale unor cuvinte din această clasă lexicală, ci și înregistrarea unor lexeme cu circulație locală... (p. 261)³; **l**) existența fonetismelor și fenomenelor morfosintactice proprii autorului anonim al *Cântecelor*, care reproduce graiul local din regiunea Clujului, evidențiază „caracteristici mai puțin cunoscute ale limbii scrierilor transilvănene din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea” (p. 270)⁴; **m**) *Calendarul* tipărit în 1794 la Viena (al cărui

autor se presupune a fi Paul Iorgovici⁵) se remarcă atât prin informațiile numeroase de ordin social, politic, economic și cultural, cât și printr-un vocabular modern localizat la structura fonetică și morfologică a limbii române. „Maniera de adaptare, diferită adesea de normele epocii, individualizează și ea această veche tipăritură românească anticipând în mod surprinzător atitudinile lingvistice mult ulterioare” (p. 284)⁶; **n**) primul inventar de nume românești de plante apărut în 1783 face din această tipăritură o „sursă aproape obligatorie pentru dicționarele românești importante de la începutul secolului al XIX-lea” (p. 295)⁷.

Rod al unor investigații întreprinse, pe parcursul a peste 40 de ani, cu multă competență și acribie, fundamentate pe o bogată sursă bibliografică asimilată și atent interpretată, studiile incluse în volumul semnat de Gh. Chivu, specialist recunoscut pentru capacitatea de a trata diferite probleme vizând cercetarea filologică și lingvistică a textelor vechi românești, precum și editarea lor, reprezintă contribuții valoroase pentru specialiștii domeniului, dar deopotrivă și pentru cei care se interesează de vechiul nostru scris literar.

Galaction VEREBCEANU
Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)

¹ Vezi „*Alegerile lui Ippocrat. Considerații asupra vocabularului unui vechi text medical*” (p. 227-232).

² Vezi „*Grafiile cu model latin în scrisul vechi românesc*” (p. 233-239). Ideea este aprofundată în studiul „*Textele românești scrise cu litere latine și modelul ortografic latinesc în cultura românească veche*” (p. 240-252).

³ Vezi „*Terminologia părților corpului în scrieri vechi românești*” (p. 253-261).

⁴ Vezi „*Cântece câmpenești (1768). Câteva fenomene morfologice dialectale*” (p. 268-272).

⁵ Contribuția acestui reprezentant de frunte al așa-numitei „scoli bănățene” la istoria limbii române literare este subiectul articolului intitulat „*Paul Iorgovici și normele limbii române literare moderne*” (p. 298-304).

⁶ Vezi „*Cei doi excessuri a amerii, o „istoriolă” romantică într-un calendar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*” (p. 279-292).

⁷ Vezi „*Prima listă de plante și începuturile terminologiei botanice românești*” (p. 293-297).